

О.О. Романова

ПРОБЛЕМА АВТОРСТВА РУКОПISУ V.1123 ІНСТИТУТУ РУКОПISІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ім. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО І НАУКОВА СПАДЩИНА СЕРГІЯ ВОЛОДИМИРОВИЧА ДОНІЧА¹

В Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського у фонді V під інвентарним номером V.1123 зберігається рукопис (імені автора нема) під назвою: “О некоторых особенностях египетского письма”, датований 20-ми рр. XX ст. (Фол. 4, 83 л.) [ІР НБУ, V, 1123]. Рукопис розміщено на вісімдесяти трьох аркушах і написано на листах із шкільного зошита у клітинку або в лінійку, розгорнутих по ширині, переважно синім, а також чорним та зеленим чорнилом з використанням червоного, бордового та кольору маренго олівців. Побіжний погляд на цей документ дає підстави вважати, що це чернетка, оскільки мають місце численні правки, закреслення, написи над рядками та на полях. Імені автора даного рукопису не вказано; не можна визначити, чому саме таку назву має цей документ; дата його створення, що зазначена в описі справи, є дуже приблизною – 20-ті роки XX століття; місце створення також не вказано. На жаль, про обставини, за яких потрапив цей рукопис до колекції Інституту рукописів, хто його обробляв і на яких підставах здійснював датування, інформації немає. Очевидними є два моменти: не існує надійних підстав для того, щоб вважати, що його назва і датування є достовірними.

Щодо авторства документа, то слід зазначити, що Д. Урсу, який провів дослідження цього рукопису, висловив припущення, що це є чорновий варіант роботи С.В. Доніча, египтолога, який працював в Одесі в тридцять-п'ятдесяті роки [Урсу 1994, 149]. Припущення його, як буде показано далі, є вірним, хоча вчений і не вказує, на основі яких підстав він дійшов такого висновку. Оскільки ті вихідні дані, якими наділена ця робота в місці її зберігання на це не вказують, визначення авторства рукопису потрібно довести, а для цього слід розглянути всі обставини *pro* і *contra* такого ствердження.

Перше, на що варто вказати, – те, що цей документ знаходиться у фонді V, в якому зібрані матеріали Одеського товариства Історії та старожитностей, котре діяло в 1839–1860 роках в Одесі [Лисоченко 1962, 49]. На жаль, не відомо, коли і яким чином цей архів потрапив до Інституту рукописів. І.Д. Лисоченко висловив припущення, що, можливо, він був перевезений до Києва під час Великої вітчизняної війни або відразу після неї. На основі цього припущення було визначено умовну дату надходження цих матеріалів до Інституту рукописів – 1945 рік [Лисоченко 1962, 49]. Архів містить 3590 заінвентаризованих та описаних одиниць збереження та частку ще не описаних східних рукописів. До архіву входять документи різноманітного змісту, написані багатьма мовами. Хронологічно архів охоплює період від XII століття (1254) по 30-ті роки XX століття. Варто вказати, що в 1845 році при Одеському товаристві історії та старожитностей був створений музей, який у наші дні має назву Одеського археологічного музею й розташований у тій же споруді, де колись знаходилося Одеське товариство історії та старожитностей. Таким чином, можна зробити попередній висновок, що документ ІР НБУ V, 1123, швидше за все, пов'язаний з діяльністю або цього Товариства, або музею.

Щодо назви, то ознайомлення зі змістом роботи показує, що назвати її “О некоторых особенностях египетского письма” могла людина, яка не володіла глибоко тематикою семітської філології, оскільки назва дуже приблизно відповідає змісту роботи. Тому, швидше за все, назву рукопису дали при описі співробітники бібліотеки, а не його автор. Щодо датування, то дату його написання визначили також приблизно і, можна припустити, – на підставі введеної після революції орфографії, цього документа, а також листків із

зошитів у клітинку та лінійку, які були використані для його написання.

Тепер ми маємо декілька вихідних пунктів, від яких можна відштовхнутися у пошуках автора даного рукопису. По-перше, з Одесою дійсно пов'язані долі двох єгиптологів, а саме С.В. Доніча і О.Л. Коцейовського [Урсу 1994, 141–142; Романова 2003, 82]. Перший з них працював в Одеському археологічному музеї. Рукопис V.1123 присвячений спробі реконструкції звучання єгипетських голосних і залучає до цього приклади з семітських мов. Саме С.В. Доніч займався цією тематикою. Чи можна навести ще якісь докази можливого авторства С.В. Доніча? Для цього варто звернутися до відомостей про його творчий шлях та наукову спадщину.

Про життєвий шлях Сергія Володимировича Доніча відомо не так багато, а його наукова спадщина залишається недослідженою. Першою науковою розвідкою з цього питання є стаття Д. Урсу. Згадка про вченого в довідково-бібліографічному словнику радянських сходознавців відсутня [Милибанд С.Д. *Библиографический словарь отечественных востоковедов*. Ч. I–II. М., 1995]. В довіднику “*Наука и научные работники СССР*” 1928 року видання знаходимо: “*Донич С.В. – вычислитель Одесской государственной советской астрономической обсерватории*”. [Наука и научные... 114]. Є посилання на його роботи та згадки про його діяльність в окремих виданнях, зокрема у Н.Г. Доконт, яка була наступницею С.В. Доніча в справі музейної роботи в ОАМ [Доконт 1965, 209], а також у статті Л.П. Латишевої, присвяченій дослідженню історії єгипетської колекції Одеського Археологічного музею [Латишева, К истории ... 1963, 123–124, 127–128].

Реконструювати основні моменти біографії вченого можна за архівними матеріалами, що знаходяться в Одеському археологічному музеї, Одеській науковій бібліотеці, Державному архіві Одеської області та Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Власне, основні спроби такої реконструкції були намічені в публікаціях Д. Урсу [Урсу 1994, 148–150] та О. Романової [Романова 2003, 83–84]. Проте варто сказати, що тут залишається ще багато нез'ясованих моментів, висвітлення яких по-

требує ретельної подальшої праці в архівах.

Згідно з анкетною, поміщеною в його особовій справі, що зберігається в Науковому архіві Одеського Археологічного Музею, народився Сергій Володимирович в 1900 році (точнішої дати не вказано) на ст. Дзегам Єлисаветпольської губернії за існуючим тоді адміністративним поділом. На час заповнення анкети, який зазначено як 12 березня 1945 року, це відповідало однойменному населеному пункту Тавузького району Азербайджанської РСР [Особова справа]. Власне, тут необхідно зробити деякий відступ від теми й охарактеризувати саме джерело інформації. Анкета знаходиться в папці, що має заголовок “Особова справа С.В. Доніча”. Ця збірка документів має неабияке значення, оскільки особова справа була заведена на Доніча після того, як він поновився на роботі в музеї після “відсидки” в тюрмі за співробітництво з румунською окупаційною владою. Тому в справі, окрім подання Начальника управління Кадрів Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР У.Ф. Хмари на ім'я директора Одеського Історико-Археологічного музею Єсипенко (дата на штемпелі – 28.02.1948), заяви Доніча з проханням прийняти його на роботу (дата – 12.02.1945), його особового листка “по учету кадров” (в наші дні це називається анкетною наукового співробітника, дата – 12.03.1945), знаходяться також відгуки про його наукову діяльність, один з яких підписаний академіком В.В. Струве і проф. Н.Д. Фліттнер (дата – 25.07.1928), а другий – академіком І. Крачковським (1.04.1946). До справи також додана довідка, видана відділом контррозвідки “Смерш” Одеського Військового округу Н.К.О. (16.02.1946), про те, що Доніч “*проверку в филътрккомиссии НКВД СССР прошел и направлен на прежнее место жительства в г. Одессу*”; а також додаток до автобіографії (19.02.1945), в якому С.В. Доніч ретельно пояснює обставини, за яких він потрапив у полон, а потім повернувся до Одеси, і своє подальше проживання в місті під час окупації. Сама особова справа не має номера, не існує єдиної нумерації сторінок у цій папці, а тому цитування документів надалі буде здійснюватися за їхніми назвами. Датування документів показує, що вони були підшиті в папку в період, почина-

ючи з лютого 1945 року до 1948 року. “Список публікацій” який буде розглянуто нижче, очевидно також був створений у цей період. Окремі уточнення та доповнення були внесені від руки пізніше, швидше за все в 1948 році, коли було закінчено і передано на рецензування дисертацію С.В. Доніча.

В особовому “листу кадрів” національність С.В. Доніча зазначена як росіянин, проте, як зазначає Д. Урсу, його батьки були переселенцями з України. Хоча у графі про володіння іноземними мовами вчений написав “українська”, і це можна розглядати, як підтвердження того, що він вважав себе росіянином, – С.В. Доніч є першим, хто здійснив переклад з давньоєгипетської на українську мову. Соціальне походження вченого – із службовців: його батько до революції працював нотаріусом і мав звання колежського радника, після революції був комендантом Допра.

На момент заповнення анкети наукового співробітника Доніч вказав, що має науковий стаж двадцять три роки, тобто відраховував він його від 1921 року – це рік вступу до Кам’янець-Подільського університету, де він навчався на фізико-математичному факультеті (з 1921 по 1923 рік), але так його і не закінчив. Він починав свій науковий шлях як астроном; серед його наукових публікацій – чотири роботи по астрономії, написані в 1921, 1923, 1925, 1928 роках [Особова справа, Список, с. 1]. Звідки виникла його зацікавленість єгиптологією й філологією, можна тільки припускати. Принаймні, третя з його робіт, датована 1928 роком, має назву “Изображение солнечных затмений и лунной поверхности на египетских памятниках”, що засвідчує перехід вченого від астрономії до єгиптології. В цій же анкеті вказано, що з 1.05.1921 р. до 10.04.1923 р. він працював обчислювачем в Астрономічній обсерваторії Кам’янець-Подільська; в цьому році переїхав до Одеси і з 1.06.1923 р. до 20.07.1936 р. працював молодшим, а потім старшим обчислювачем при Одеському університеті. З 9.08.1936 р. до 1.09.1937 р. він працював на посаді доцента кафедри стародавньої історії цього ж університету, де викладав історію Стародавнього Сходу та латину [Урсу 1994, 148]. Поряд з цим з першого січня 1927 до 17.07.1941 року він працював також завідуючим відділом “Стародавній Єгипет” Історико-Археоло-

гічного музею [Особова справа, Листок, зворот 1-ї ст.].

Перебуваючи на посаді завідуючого відділом Стародавнього Сходу в Одеському Історико-Археологічному музеї аж до 1941 року, С.В. Доніч мав змогу познайомитися з колекцією пам’яток стародавнього Єгипту наочно; більше того, саме він здійснив її опис, створив інвентарні картки, а пізніше – каталог, що датується 1941 роком [Особова справа, Список, 4]. Колекція єгипетських старожитностей Одеського Археологічного музею була третьою в Радянському Союзі за багатством експонатів. Пам’ятки, що тут зберігаються, мають різний характер: це і надписи на папірусах, і стели, і саркофаги та інші артефакти, опис яких потребував різносторонньої кваліфікації. Як показують документи, Сергій Доніч виявився саме таким спеціалістом з різнобічними знаннями в усіх галузях єгиптології; він продемонстрував хорошу обізнаність з особливостями кожної групи пам’яток, які йому доводилось описувати. Вчений увів у науковий обіг серію пам’яток, раніше не опублікованих; провів ґрунтовне дослідження зі збору інформації щодо кожного значного експонату; йому належить перша спроба перекладу з давньоєгипетської на українську мову надписів на трьох конусах.

У Науковому архіві ОАМ зберігається декілька папок, що мають 28 одиниць збереження під відповідною кількістю інвентарних номерів, загальною кількістю понад тисячу листів, пов’язаних з науковою діяльністю С.В. Доніча. Вони показують, що цей дослідник був всебічно ерудованою людиною: окрім власне наукової роботи в галузі єгипетської та семітської фонології, опису джерел та іншої музейної роботи, він розробляв методичні посібники, курси лекцій з історії Єгипту, путівники по музею різними мовами; вів жваве листування з багатьма радянськими і закордонними спеціалістами.

Феноменальну здатність Доніча до мов відзначали всі, хто мав можливість з ним спілкуватися. У своїй анкеті він повідомляє, що добре володіє англійською, французькою, німецькою, польською, арабською, українською, молдавською мовами [Особова справа, Листок, 3]. Те, що він добре знав також арабську та турецьку мови, підтверджує протокол №27 засідання Правління Одеської Філії Всеукраїнської Науко-

Добавление к Автобиографии.

Без всякого провианта и балача, еле прикротий лок-
потьвими от холода, обжигаший укусами паразитов, мурчящий
паховой прихой, нарывом на шее и дезетерией, медленно при-
ближался я к Одессе в декабре 1941 года. Каждый день был
днем нестерпимых страданий, слабевших надежд когда либо
увидеть свой город. С таким настроением вошел я в
паспортное бюро гор. Николаева за получением пропуска через
бух. Не без труда румынские власти выдали его. Помог
французский язык, Удостоверение Одесск. Университета №81 от
16/Х 1936 г. и, что немалое веело орудие, фамилия Дониц. Меня
спросили не молдаванин ли я? Я ответил, что да, как
уточнающий клезагоизацию за союзынку. Придя в Одессу, я почув-
ствовал себя крайне беспомощным: паспорта не получил,
никак не удостоверяю с места службы и постыдно боялся быть
опознанным как военнопленный. Поэтому решил и в дальнейшем
сохранить за собой маленькое право называться молдаванком.
Когда мне пришлось отстаивать музейные ценности от вывоза
с подерживанием своего положения как ученого — „молдаванка“, Тро-
фейной Комиссии приходилось скитаться с этим „фактом“ и идти на
затычка.

При всей той внутренне я оставался русским.
С молдаванами Одессы никаких общений не имел,
членом их общества никогда не состоял и в их
собраниях никогда не участвовал.

Правда, будучи по призванию лингвистом,
я не пропустил случая изучить самоучкой
румынский язык, но не знал его настолько,
чтобы мог свободно на нем объясняться.

19 февр. 1945 г. Ю. Дониц

① Система огласовки в египетском языке. 3

Введение. С момента расшифровки египетских иероглифов наши знания в языке и литературе древних египтян постоянно растут, растут и интересы к основным явлениям самих иероглифов. Однако на малой помехой этому движению полное отсутствие данных в иероглифическом письме. Итальяне уже с прекраснейшими красками далеко неудовлетворительно. Первая работа специально посвященная вопросу реставрации египетских гласных вышла в 1923 году (H. Sethe. "Die Vokalisation des Ägyptischen").

Она страдает многими дефектами, так как автор Sethe не располагал достаточным материалом из египетских текстов и менее удивляясь своему вниманию тем конкретному языку. Получилась довольно хорошая картина огласовки с незначительными недочетами и некоторой градацией гласных: е - великая, е - средняя, е - средняя, е - средняя, е - средняя, е - средняя и т. д. в то время как египетский язык до 7 в. вовсе не знал звука е. Случай три года Карднер доказал бы признанием, что такое высокое изображение огласовки не могло бы долго продолжаться, поэтому лучше двойное введение искусственно изобретенных и копийствованных форм (С. Ст. р. 430).

Положение с огласовкой и мне казалось безнадёжным, пока не был составлен этот первый сравнительный словарь египетского языка с египетским, давший совершенно новый материал для дальнейшего изучения данного вопроса. Для доступности в настоящей работе все сложные шрифты в ней заменены латинской общепринятой транскрипцией. Выдержки из иностранной литературы даны в переводе на родной язык. Весь реставрационный материал выделен красным цветом, чтобы согласный скелет египетского письма остался сохранившимся.

вої Асоціації сходознавства від 13.11. 1927 р. [ІР НБУ, Х.27761, арк. 23], на якому “наукового робітника (установи Укрнауки) С.В. Доніча” обрали членом-співстарателем цієї організації. Згідно з пунктом 16.А ухвали згаданого протоколу Сергію Володимировичу відразу ж доручили вести гурток з вивчення арабської та турецької мов.

23-й аркуш “Ухвалили:

16.А. Прийняти до відома. Визнати доцільним на протязі другого триместру 1926/27 академ. року утворити при Асоціації гурток по вивченню мов Близького Сходу. Доручити провадити в гуртку заняття з новогрецької мови – члену-співстарателеві Од.Філії тов. Т.Ю. Теохариді, з арабської та турецької мови – члену-співстарателеві тов. С.В. Донічу. Відвести на перший курс 1 годину, на другий – 2 години, разом – 3 години на тиждень. Встановити розмір платні керовникам гуртку за лекцію 3 карб. Повідомити членів Асоціації про гурткові заняття та перевести запис до гуртків. Витрати прийняти на кошти Асоціації у розмірі 50 %. Зібрати другі 50 % міжчасниками гуртка.

Лічити гурток у віданні Історично-етнологічного відділу.”

Д. Урсу стверджує, що С.В. Доніч знав близько двохсот мов, спираючись на інформацію, що повідомив сам вчений у своїй автобіографії [Урсу 1994, 148]. В службовій характеристиці на Доніча, складеній в Одеській науковій бібліотеці, вказано, що він описав близько ста рукописів, написаних десятима східними мовами, а також визначив китайські ксилографи і один китайський рукопис, що свідчить про володіння ним ще й китайською мовою [Урсу 1994, 149]. Варто вказати, що Доніч оволодів декількома системами письма, дві з яких були ієрогліфічними, і, окрім того, як зауважили у своєму відгуку на роботу Доніча академік В.В. Струве і проф. Н.Д. Флітнер [Особова справа С.В. Доніча, Відгук В.В. Струве і проф. Н.Д. Флітнер], він самотужки опанував мистецтво каліграфії. Виконані ним ієрогліфічні написи це підтверджують. Проте єгипетські ієрогліфи – не єдине письмо, яким він майстерно володів: лист арабською мовою показує, що С.В. Доніч писав і арабською графікою [ІР НБУ, І, № 25811], і клинописом. Останнє підтверджує документ, що зберігається в Науковому архіві

Одеського Археологічного музею під назвою “Альбом для расшифровки єгипетського письма” з інвентарним номером 59426 [НА ОАМ, 59426]. Насправді це силобарій, в якому вміщені клинописні знаки для асирійської мови за принципом фонетичної побудови, котрий С.В. Доніч створив, очевидно, для того, щоб мати можливість співставляти єгипетські та асирійські фонемні та морфемні. Отже, і читання клинопису, принаймні асирійською мовою, для нього не було проблемою.

У 1929 році С.В. Донічу вдалося пройти стажування тривалістю один місяць в Ермітажі. Очевидно, ця подія дуже позитивно вплинула на його подальшу наукову діяльність: 1929 рік – це початок його активної дослідницької роботи саме на ниві єгипетської філології. Найперша з відомих його опублікованих робіт “Doni S. The Sarcophagus of Ptahtaru №3 of the History and Archaeology Museum of Odessa” датується 1929 роком. Цього ж року була написана ще одна стаття – “Происхождение суффиксного элемента “n” в семитических языках” і розпочата робота над великою монографією “A Comparative Dictionary of Egyptian and Arabic languages with an introduction as dissertation”. Таким чином, рукопис Інституту історії органічно входить в коло наукової тематики, якою займався С.В. Доніч.

З початком Великої вітчизняної війни вчений був мобілізований, і з 26.08. до 6.11.1941 року він був спочатку писарем штабу 6-го запасного саперного полку, а потім писарем-перекладачем 4-го відділу штабу 339 дивізії. 6 листопада 1941 року він потрапив до полону в с. Плато-Іванівка Ростовської області і, пробувши в ньому лише один день, при першій же нагоді втік та попрямував до Одеси, де відновився на посаді завідувача відділом “Стародавній Єгипет”. В цей період він вирішив продовжити свою освіту і в 1943 році закінчив філологічний факультет Одеського університету. Власне, період його життя в роки окупації ще потребує окремого дослідження. Румунська окупаційна влада вирішила вивезти експонати археологічного музею до Румунії, і науковим співробітникам, які працювали в той час, довелося докласти багатьох зусиль, щоб цьому протидіяти і, разом з тим, не накликати репресій на себе. Про їхню героїчну діяльність в тодішніх

умовах і про те, що їм таки вдалося зберегти цінності музею, варто написати окреме дослідження.

Коли в Одесі було відновлено радянську владу, С.В. Доніча заарештували за співробітництво з окупаційною адміністрацією. Випустили його з в'язниці через рік, завдяки клопотанням відомих науковців. Доніча поновили на посаді в музеї, але умови, в яких йому доводилось працювати, були не найкращі: він не зміг захистити дисертації, його не публікували. Після 1945 року вийшла лише одна його робота, в 1958 році. Це остання з його опублікованих робіт.

З травня 1948 по 1 грудня 1950 року він працював в Одеській науковій бібліотеці. Подальша його доля після звільнення з цієї роботи залишається невідомою, невідомий також рік його смерті.

На даний момент залишається певна невизначеність щодо того, скільки робіт Доніча було опубліковано, і скільки їх взагалі є. Н.М. Постовська в своїй монографії подає список робіт із 4 пунктів: “Три єгипетські...”, “Funeral cones...”, “The sarcophagus...” “О звуковом...” [Постовская 1961, 403].

У бібліографічному виданні 1965 року “Советская археологическая литература”, що охоплює період 1918–1940 років [Советская археологическая литература 1965, 272], наведено три позиції:

6981. [Донич С.В.] Доніч С.В. Три єгипетські конуси Одеського державного історико-археологічного музею. – ВОДЕКК. Секція археологічна. Ч. 4–5, 1930. – С. 59, 62–63, с 3 илл.

6982. [Донич С.В.] Donitch S. Funeral cones of the Odessa archaeological museum. – Сборник Египтологического кружка при ЛГУ, вып. 5, Л, 1930. С. 28–29.

6983. [Донич С.В.] Doni S. The sarcophagus of Ptahheru №3 of the History and Archaeology Museum of Odessa. – ДАН. Серия В. 1929. №8. – С. 149–151, с 1 ил.

Д. Урсу вважає, що були надруковані шість робіт С.В. Доніча, серед яких він вказує лише на чотири, опубліковані в 1941 році [Урсу 1994, 149]. Проте ця інформація не була перевірена і тому є неточною.

В особовій справі С.В. Доніча в НА ОАМ зберігається документ, видрукований на друкарській машинці на чотирьох аркушах (написи англійською мовою та два останні записи написані від руки), що має на-

зву “Список научных работ С.В. Донича и выдержки и рецензии к ним”, в якому вказано 18 робіт. Це 4 роботи з астрономії та 14 робіт з єгиптології, філології та історії, або, як це написано в самому документі, “з єгиптології, семітології і нумізматикі”. Із цих робіт частина не була опублікована.

Автором даної статті була проведена робота по перевірці та узгодженню списку робіт С.В. Доніча, про які напевно можна сказати, що вони опубліковані. Як виявила перевірка, в цьому списку були неточно, або невірно вказані назви деяких збірок, в яких С.В. Доніч помістив свої статті.

Список опублікованих робіт

С.В. Доніча:

3 астрономії:

1. А. А. Аленич, С.В. Донич. Майские Аквариды в 1922 году // “Мироведение. Известия русского общества любителей мироведения”. Том двенадцатый, Москва – Ленинград. 1923, № 1.(44). С. 44–46.² (російською мовою)

2. В.Б. Баласогло, С.В. Доніч. Спостереження сонячних плям на геліографі Одеської обсерваторії // Труды Одесского Государного Университету. Збірник астрономічної обсерваторії ОДУ. (Travaux de l'Université d'Odessa. Recueil de l'observatoire astronomique O.U). Том II. Одеса, 1937. – С. 63–68. (українською мовою, наприкінці статті вміщено два резюме: одне російською, а друге французькою мовами)³

Список опублікованих робіт С.В. Доніча з єгиптології, семітології та джерелознавства:

3. Doni S. The Sarcophagus of Ptahthru №3 of the History and Archaeology Museum of Odessa // Доклады Академии Наук. Серия В. 1929. №8. С. 149–151. (англійською мовою)⁴.

4. Доніч С.В. Додатки до опису мусульманських пам'ятників М. Спафариса, що в XXXII томі “Записок Одесского Общества Истории и Древностей” // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській Академії наук. Ч. 4–5. Секція археологічна. Одеса, 1930. С. 60–61. (українською мовою)⁵

5. Доніч С.В. Три єгипетські конуси Одеського Державного Історично-Археологічного Музею // Вісник Одеської комісії

краєзнавства при Українській Академії наук. Ч. 4-5. Секція археологічна. Одеса, 1930. С. 59–63.⁶ (українською мовою)

6. Doni S. Funeral cones of the Odessa Archaeological Museum. // Сборник Египтологического кружка при Ленинградском государственном университете. В. 5. 1930. С. 28–29.⁷ (англійською мовою)

7. Дони С.В. О звуковом потенциале двух египетских графем // Советское востоковедение. 1958. №6. С. 85–89.⁸ (російською мовою)

Таким чином, поки що надійно можна встановити, що з 18 робіт, зазначених у списку, лише 7 дійсно були надруковані, а інші залишаються ще неопублікованими.

Список неопублікованих робіт С.В. Доніча:

Серед неопублікованих робіт С.В. Доніча – дві присвячені астрономії. Вони були внесені у “Список”, але без посилання на місце публікації. Це:

1. “Десятичная шкала звездных яркостей”. 1925. (неопублікована)⁹.

2. “Изображение солнечных затмений и лунной поверхности на египетских памятниках”. (с рисунками). 1928.¹⁰ (неопублікована).

Окрім них, можна згадати ще серію робіт, присвячених египтології, семітській філології, а також історії та джерелознавству.

3. “Происхождение суффиксного элемента “n” в семитических языках”. 1929.

Робота неопублікована; у списку наукових праць вона значиться під номером (6) і має вказівку, що була на перегляді у ак. Коквцева, “который указал на необходимость использования работ немецких ученых для полноты решения вопроса”. Проте рукопис не віднайдено.

4. “A Comparative Dictionary of Egyptian and Arabic languages with an introduction as dissertation”. Стр. XXVII, 262. 1929–1932.

Повідомлення про цю роботу знаходиться в “Списку” під номером 7. Датується вона 1929–1933 роками. Тут же вказано, що вона була на рецензуванні в Ліверпулі і Оксфорді, а потім в Берліні, і наведено цитати з відгуків професора Т.Е. Піта (Ліверпульський Університет, 28.VI.32) та пр. К. Зете (Берлін, 26.V.1934). Сам рукопис не віднай-

дено, але варто відмітити, що, оскільки робота посилалась на рецензування за кордон, то рукопис її, швидше за все, варто шукати в Ліверпулі, Оксфорді чи Берліні.

5. “The decipherment of 215 Egyptian words by means of Arabic equivalents”, 1932.

В “Списку” ця робота не має власного номера. Вказано, що стаття під номером (8) є перекладом статті “Определение значений древне-египетских слов с помощью семитских эквивалентов” англійською мовою, яка була відслана на рецензію до проф. В.Ф. Олбрайта. Є виписка з його рецензії, де дається позитивна характеристика роботи.

6. “A Control of the Egypto-semitic research as developed by Ember and Albright”. 1933.

Ця стаття зазначена під номером (9), має 8 друкованого аркуша. Вона супроводжується цитатами з відгуків К. Зете (Берлін, 26.VI.1933) та Я.С. Віленчика (Ленінград, 4.X.1935 р.)

7. “Система огласовки в древне-египетском языке”

В “Списку”, де робота згадана під номером (12), далі вказано, що вона має 12 друкованих аркушів (дописано від руки збоку від центру рядка: “180 стр.”), а також, що вона “в предварительном виде докладывалась 16.XII.1938 г. в ИЯМ’е имени Марра при А.Н.СССР. За последнее время значительно дополнена”.

25 I 48 г. Представлена как диссертация и находится на просмотре у ак. Струве и ак. Крачковского.” (Останній абзац дописано від руки).

8. “Каталог египетских памятников Одесского Историко-археологического Музея”. 1941 р.

В “Списку” стаття вказана під номером (13); є також запис, що вона має 10 друкованих аркушів та фотографії і була здана в фонд рукописів Одеського музею в 1945 р. Рукопис зберігається в НА ОАМ під тією ж назвою, інвент. № 59430, (84 листи, 16 фотографій).

9. “Жертвенник Иисиды” инв. 51843 Одесского Исторического Музея” 1941¹¹.

Ця робота, як і три наступні, в “Списку” зазначені, як такі, що були опубліковані у виданні під назвою “Записки Государственного исторического Музея в Одессе”. Т. І.

1941”, без зазначення сторінок. Але на даний момент залишається великий сумнів щодо того, чи дійсно ці чотири роботи були надруковані в одному томі, навіть якщо у різних номерах. Підставою для такого сумніву є та обставина, що бібліографічний довідник *Періодичні видання УРСР 1918–1950 р. Журнали. Видавництво книжкової палати УРСР, 1956* видання під назвою “Записки Государственного исторического Музея в Одессе” не фіксує взагалі, що було б дивно, якби дійсно вийшло декілька номерів цих “Записок”. Машинопис статті в декількох примірниках зберігається в НА ОАМ під Инв. № 59404 (3 листи), № 59405 (10 листів).

10. **Иератические надписи на канонах XVIII династии, инв. 31 и 32 Одесского Исторического музея. 1941**¹²

Як і попередня, ця стаття в “Списку робіт С.В. Доніча” була заявлена як така, що надрукована в виданні “Записки Государственного Исторического Музея в Одессе”. Т. I. 1941, без зазначення сторінок.

11. **“Определение значений древнеегипетских слов с помощью семитских эквивалентов”. 1941**¹³

В “Списку робіт С.В. Доніча” зазначено, що ця робота є перекладом статті “The decipherment of 215 Egyptian words by means of Arabic equivalents”, 1932, яку він подавав на рецензію американському професору В.Ф. Олбрайту (W. F. Albright), одному із провідних знавців єгипетської філології.

12. **“Саркофаг Неси-та-ведзаат-ах”. 1941**¹⁴

Стаття має примітку, в якій говориться, що листування з Каїрським Музеем та знайомство з літературою бібліотеки Ермітажу допомогли С.В. Донічу у вивченні цієї пам’ятки. Щодо назви видання, в якому вона надрукована, вже було сказано вище.

13. **“Хотимский клад куфических монет” 1945.**

Стаття має номер (14); під назвою роботи знаходиться пояснення: “Описание арабских монет, найденных в 1943 г. лейтенантом Бондаревым К.А. при рытье блиндажа в БССР. Сдана для публикации в Музей, 1945”. Рукопис зберігається в НА ОАМ під назвою “Хотимские клады куфических монет”. Инв. № 59406, (2 листи).

Власне, цей список не є закінченим: окрім вказаних вище робіт, можна було б згадати чорнові варіанти та начерки, які

засвідчують, що Доніч готував роботи, присвячені історії Стародавнього Єгипту, орієнтовані на курс лекцій, та наукові роботи, в яких розглядалися більш специфічні питання – військова справа, період раннього історичного розвитку, тощо. Окрім каталога єгипетських старожитностей, він готував також путівник по залу Стародавнього Єгипту. Можна навести ще декілька чорнових робіт, дата створення яких припадає на період після 1945 року:

14. **“Военное дело в Древнем Египте”.**

Рукопис зберігається в науковому архіві Одеського Археологічного музею, Инв. № 59411, 7 листів.

15. **“Методическое пособие по Древнему Египту”.**

Зберігається в науковому архіві Одеського Археологічного музею, Инв. № 59415, 20 листів.

16. **“Введение в путеводитель по залу Древнего Египта”.**

Зберігається в науковому архіві Одеського Археологічного музею, Инв. №59417, 17 листів.

17. **“Археологический Египет”.**

Зберігається в науковому архіві Одеського Археологічного музею, инв. № 59418. 11 листів.

Однією з основних робіт С.В. Доніча слід вважати його дисертацію. Як видно з вищезгаданих документів, С.В. Доніч розпочав роботу над нею ще в 1929 році і спершу задумував її як порівняльний єгипетсько-арабський словник, вступ до якого мав слугувати за виклад теоретичної частини його дисертації. Рецензії Піта та К. Зете були схвальними, але Доніч взявся переробити роботу. В 1938 р. було підготовлено новий варіант, викладений на доповіді в інституті мовознавства. На жаль, цей варіант не був віднайдений. Величезний архів інституту мовознавства за 30-ті роки зберігається також в Інституті рукописів, але поки що ніяких документів, які б згадували про цю доповідь, не знайдено. В 1948 р. було закінчено ще один варіант дисертації, що був відправлений на рецензію до В.В. Струве, Г.Ю. Крачковського та П.М. Ернштедта [Урсу 1994, 148–149].

Тепер повернемося до документа V.1123 Інституту рукописів НБУ. В ньому здійснено спробу реконструкції давньоєгипетської фонології на основі компаративного аналізу

семітських мов. В роботі було використано матеріали коптської, арабської мови, у її класичному варіанті та у діалектах (мова сирійських бедуїнів, марокканський діалект), а також вавилонської, асирійської, нубійської (ефіопської) мов, мови зулу, банту, сесуто та давньоєврейської.

Рукопис складено без певного порядку, на перший погляд здається, що коли його було здано в архів, то окремі частини просто механічно з'єднали, не турбуючись про порядок сторінок. Але більш ретельний огляд показав, що цей документ є чернеткою і відображає процес створення наукової роботи: окремі фрагменти неодноразово виправлялися і переписувалися. Сам рукопис називався “Система огласовки в египетском языке”. Надпис розміщений на третьому аркуші роботи по центру сторінки, і не залишає сумнівів у тому, що це – заголовок, а далі йде слово “Вступ”. В лівому верхньому куті поставлена червоним олівцем цифра 1, обведена колом. Власне, три перші сторінки позначені також цифрою 1, і на них теж розміщено текст окремих абзаців вступу. Отже, в роботі є декілька варіантів вступу, що відображають різні етапи його правки, а вступ, розміщений на третьому аркуші, схоже, є останнім варіантом першої сторінки роботи. Як уже зазначалося, в списку робіт Доніча під номером 12 значиться “Система огласовки в древне-египетском языке”, на 12 друкованих аркушах (180 ст.), яка є нічим іншим, як дисертацією С.В. Доніча. Таким чином, документ V.1123. Інституту рукописів є чернеткою цієї дисертації. Підтвердженням цьому є також порівняння почерку людини, що написала цей документ та почерку С.В. Доніча. Ілюстрації наводяться. Отже, в руках дослідників знаходиться неоціненний документ, в якому викладено розроблену С.В. Донічем систему огласовки давньоєгипетської мови.

Що можна сказати про датування цього документа? З наведеного вище запису щодо номера (12), можна констатувати, що було кілька (як мінімум два) варіантів роботи: перший – створений до 1938 року, до прослуховування в інституті мовознавства, а другий – доповнений варіант, що з'явився в 1945 р. Відомо, що остаточний варіант дисертації був створений у 1948 р.

Чи можна з'ясувати приблизні роки створення цього рукопису? Чи можна вважати, що його датування 20-ми роками ХХ сто-

ліття відповідає дійсності? Інтерес до теми огласовки у С.В. Доніча виник ще в другій половині 20-х років, але чи можна на цій підставі вважати, що досліджуваний нами рукопис з'явився саме тоді? Рукопис складає враження майстерної роботи зрілого вченого, що пише своє дослідження після того, як ним була проведена попередня підготовча робота в галузі компаративного аналізу семітської фонології, а для цього потрібен не один рік.

Основною підставою для визначення дати написання цієї роботи є цитування літератури та інших джерел, що в ній подається. В цьому документі було згадано декілька книг, проте варто зазначити, що посилання носять скорочену форму і потребують розшифровки. Необхідно вказати на деякі роботи, які допоможуть хоча б приблизно встановити *terminus ante quem non*. Скорочення G. Gr. P...., яке дуже часто цитується в рукописі, означає граматику Елана Гардінера: *Gardiner A. H. Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*. Перше видання цієї монографії було здійснено в 1927 р, друге – в 1950 р. Таким чином, одна із імовірних дат написання рукопису – 1927 рік, але подальші цитовані роботи свідчать про інше. В рукописі також часто цитується відомий шеститомний словник А. Ермана – Г. Грапова *Erman A., Grapow H. Wörterbuch der Aegyptischen Sprache*. Він подається також скорочено, але це скорочення знають всі єгиптологи, воно виглядає так: Wb. IV. 123, Wb V. ...., і т.п. Перше видання *Wörterbuch* було здійснено в 1929–1931 роках, воно вийшло у Лейпцизі, а друге видання цього словника вийшло в Берліні в 1957 р. Отже Доніч міг користуватися лише першим. Оскільки в рукописі цитується декілька томів, в тому числі й шостий, який вийшов у 1931 році, можна стверджувати, що дана робота не могла бути написаною раніше зазначеної дати.

Окрім того, для уточнення датування цього документа можна навести такий його фрагмент: “*Положение с огласовкой и мне казалось безнадежным, пока не был составлен мной первый сравнительный словарь египетского языка с семитским, давший совершенно новый материал для решения данного вопроса.*” [V.1123, 3]. Порівняльним словником єгипетської і семітської мови міг бути згаданий вище “А

Comparative Dictionary of Egyptian and Arabic languages with an introduction as dissertation”, час створення якого зазначено як 1929–1932 р. Таким чином, рукопис міг бути написаним не раніше, ніж у 1932 році.

Граничну верхню межу імовірного часу написання цього документа можна встановити лише умовно, виходячи з припущення І.Д. Лисоченко щодо дати надходження архіву Одеського товариства Історії та старожитностей до Києва, тобто 1945 рік. Але, в будь-якому разі, варто вказати: імовірність, що ця робота не була чернет-

кою остаточного варіанту його дисертації, все таки є більшою, ніж припущення, що вона нею є.

Таким чином, ми маємо задокументовані підстави стверджувати, що авторство рукопису V.1123, що зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В.І. Вернадського, належить С.В. Донічу, і що дана робота є чорновим варіантом його дисертації, оригінал якої покищо не віднайдено. Досліджуваний документ має велику цінність, оскільки на даний момент він – єдине джерело, що несе інформацію про ідеї та постулати, викладені в дисертації С.В. Доніча.

¹ Дана стаття продовжує тематику статті О. Романової “Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні”, опублікованої в “Східному світі” за 2003 р. № 4, с. 82-87. Автор статті виносить подяку директору Одеського археологічного музею к.і.н. В.П. Ванчугову та науковому співробітнику наукового архіву к.і.н. Л.Ю. Поліщук, директору Інституту рукописів НБУ ім. В.Вернадського д.і.н. Л.А. Дубровній та співробітникам Інституту рукописів за люб’язно надану можливість працювати з архівними матеріалами та здійснити публікацію окремих з них, і за допомогу у зборі інформації; а також директору Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України д.і.н. Л.В. Матвеевій за ряд цінних порад та зауважень, які були висловлені в процесі написання цієї роботи, та за надану можливість здійснити поїздку до Одеси; а також старшому науковому співробітнику Інституту сходознавства к.і.н. Е.Г. Циганковій за неоціненну допомогу у пошуках архівних матеріалів, що відносяться до тематики даної статті.

² Ця робота, яка вказана під номером (1) “Списку наукових робіт С.В. Доніча...” має трохи іншу назву: “Поток майських Акварид в 1921 году” // Журнал “Мироведение”. Ленинград. 1922, без зазначення сторінок. Під назвою роботи була поміщена інформація, що “наблюдения и обработка произведены совместно с проф. Аленичем в Каменец-Подольске”. Ні в числі 1, ні в числі 2 журналу “Мироведение” за 1922 рік статей С.В. Доніча не було надруковано. Власне ця стаття була поміщена в рубриці “Наблюдения”, і її назва і початок були оформлені так: “Майские Аквариды в 1922 году. – Этот поток наблюдался А. Аленичем и студентом С.В. Доничем в г. Каменец-Подольске 4 и 5 мая с.г.”. Співавтор С.В. Доніча – Олександр Адрианович Аленич (04.04.1890–24.04.1923) – астроном-спостерігач Кам’янець-Подільського Університету, незадовго до своєї смерті – ад’юнкт-астроном Одеської обсерваторії.

³ Стаття має номер (4) за “Списком”, назву статті подано російською мовою, назву видання вказано не зовсім точно, сторінки не були зазначені: “Наблюдения солнечных пятен на гелиографе Одесской обсерватории В. Балласогло и С. Донича” // Труды Одесского Государственного Университета. Астрономия. 1937.” Власне, такий варіант назви видання (“Труды Державного Університету. Астрономія. Одеса. 1937. Travaux de l’Université d’Odessa. Astronomie, Odessa, 1937”) був розташований на колонтитулі першої сторінки статті В.Б. Балласогло, С.В. Доніча, в той час, як на титульній сторінці замість слова “Астрономія” було вказано, що це “Збірник астрономічної обсерваторії ОДУ”.

⁴ Стаття має номер (1) по розділу “З єгиптології, семітології і нумізматикі”.

⁵ Стаття має номер (3) за списком. При друці було здійснено помилку, і в результаті в обох статтях Доніча, які подані в ЗООИД, були переплутані сторінки: “Додатки” починалися на 61 а закінчувались на 60 сторінці, а стаття “Три єгипетські конуси” починалась на 59, а продовжувалась на 62 та 63 сторінках.

⁶ Стаття має номер (4) за списком.

⁷ Стаття має номер (2) за списком.

⁸ Це на даний момент єдина стаття С.В. Доніча, яка вийшла після 1945 року, вона не включена до списку.

⁹ Стаття вказана в “Списку” під номером (2) і має коментар: “Статья была на просмотре проф. Тихова (Пулково) и признана им интересной в научном отношении. Причем Тихов указал на несколько упрощенный вывод формул.”

¹⁰ Ця стаття зазначена під номером (3).

¹¹ Стаття має номер (10), є вказівка, що вона була на перегляді у акад. В.В. Струве. Існування видання, яке вказане у списку щодо цієї та наступних трьох робіт, підлягає сумніву. Воно заявлене, як: “Записки Государственного исторического Музея в Одессе”. Т. I. 1941”.

¹² Стаття має номер (11) за списком.

¹³ Стаття має номер (8), вказана та сама назва видання: “Записки Государственного Исторического Музея в Одессе”. Т. I. 1941, сторінки не зазначені.

¹⁴ Стаття має номер (5) за списком, вказана та сама назва видання: “Записки Государственного Исторического Музея в Одессе”. Т. I. 1941, сторінки не зазначені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали:

ІР НБУ – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Фонди: I, № 25811; V, 1123; X, 277661; X, 27770; X, 27773; X, 27775; X, 27780; X, 27789.

НА ОАМ – Науковий архів Одеського Археологічного музею. Личное дело Доница С.В. [без номера]; Інв. №№ 59404, 59405, 59406, 59411, 59415, 59417, 59418, 59426, 59430.

ЛІТЕРАТУРА

Доконт Н.Г. Древнеегипетские памятники в Одесском Государственном Археологическом Музее // **ВДИ**, Москва, 1965, № 2. С. 208–212.

Латышева Л.П. К истории египетской коллекции Одесского археологического музея // **Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея 1961 года**. Одесса, 1963. С. 123–129.

Лисоченко І.Д. Архів Одеського товариства історії та старожитностей // **Збірник оглядів фондів відділу рукописів. Академія Наук Української РСР. Державна публічна бібліотека**. Київ, 1962. С. 49–61.

Періодичні видання УРСР 1918–1950 р. Журнали. Бібліографічний довідник. Видавництво книжкової палати УРСР, 1956.

Постовская Н.М. **Изучение древней истории Ближнего Востока в Советском Союзе (1917–1959 гг.)**. Москва, 1961.

Романова О.О. Історія розвитку египтологічних досліджень в Україні // **Східний світ**. The World of the Orient. 2003, № 4. С. 82–87.

Советская археологическая литература. Библиография. 1918–1940. Составили Н.А. Винберг, Т.Н. Заднепровская, Р.Ш. Левина, А.А. Любимова. Москва–Ленинград, 1965.

Урсу Д. З історії сходознавства на півдні України // **Східний світ**. The World of the Orient. 1994, № 1. С. 135–150.